

Деякі показники продовольчої безпеки країни

І. Б. Манзій, аспірант*

Уманський державний аграрний університет

Забезпечення продовольчої безпеки є одним з основних елементів державної політики в сучасних умовах на будь-якому територіальному рівні. Важливу роль при виборі пріоритетів і контролі за реалізацією продовольчого забезпечення території відіграє система його оцінки. На сьогодні в Україні відсутня правова визначеність параметрів продовольчого забезпечення населення та єдина система його оцінки, що відповідно ускладнює проведення реальної діагностики її стану.

Тому при розгляді проблем гарантування продовольчої безпеки найбільш відкритим залишається питання кількісного визначення її стану. У науковій вітчизняній літературі найповніша комплексна система показників, що включає в себе усі поширені показники продовольчої безпеки запропонована О. Кочетковим та Р. Марковим, значний доробок у розробку методики кількісної оцінки рівня продовольчої безпеки внесений Гойчук О.І., методологічні та методичні підходи до визначення рівня продовольчої безпеки на якісно новому рівні запропоновані Лисецьким А.С.

В даний час в Україні оцінка рівня продовольчої безпеки здійснюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. №1379 „Деякі питання продовольчої безпеки” за 7 основними індикаторами: добова енергетична цінність раціону харчування людини, забезпечення раціону людини основними видами продуктів, достатність запасів зерна у державних ресурсах, економічна доступність продуктів харчування, диференціація вартості харчування за соціальними групами, ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, а також продовольча незалежність за окремими продуктами [1, ст. 13].

*Науковий керівник – Д.К. Семенда, кандидат економічних наук, доцент.

Індикатори – це орієнтири розвитку, що визначають межу негативних процесів, подаючи сигнали учасникам ринку про можливі несприятливі сфери, зниження глобального рівня національної безпеки [2, ст. 83]. Вони дозволяють кількісно оцінити і сигналізувати про майбутню небезпеку, здійснити комплекс програмно-цільових заходів щодо стабілізації ситуації [3, ст. 35-47]. Критерії продовольчої безпеки – граничний (пороговий) рівень індикатора, що є межею, поза якою продовольча ситуація у країні (регіоні) вважається небезпечною. Граничні значення індикаторів характеризують граничні межі, нижче (вище) яких певна економічна (соціальна чи екологічна) система виходить зі стану рівноваги, розбалансовується та переходить у небезпечну для подальшого функціонування і розвитку зону. Ігнорування такими межами може спричинити руйнівні тенденції розвитку економічної, соціальної та екологічної сфери, що негативно відобразиться на рівні життя населення. За граничні значення зазвичай приймають міжнародні еталонні граничні значення, значення економічно розвинутих країн, найкращі значення за сукупністю регіонів, країн, рекомендації міжнародних організацій, світових та вітчизняних експертів, власні експертні оцінки, максимальні (мінімальні) із усієї сукупності показників [4, ст. 105]. У зарубіжній науковій літературі існує близько 200 визначень і 450 індикаторів продовольчої безпеки.

Важливість продовольчої безпеки зумовлюється першочерговою потребою у харчуванні, яке забезпечує підтримку всіх життєво важливих процесів у людському організмі. Адже неповноцінне харчування, в свою чергу, призводить до погіршення здоров'я людей, зниження середньої тривалості життя, та виникнення багатьох хвороб. Тому й не дивно, що продовольча безпека найповніше знаходить свій вираз через показники споживання.

Добова енергетична цінність раціону людини, визначається як сума добутків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживається людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності :

$$D = \sum i \times \ddot{o}_z, \quad (1)$$

де P – енергетична цінність добового раціону людини;

m_i – маса i -го продукту, спожитого однією особою;

u_i – енергетична цінність одиниці маси i -го продукту.

За даними Держкомстату України середньодобова поживність раціону людини у 2007 році становила 2940 ккал, що на 440 ккал, або 17,6% перевищує граничний критерій (2500 ккал). Одночасно 55% добової енергетичної цінності раціону має забезпечуватись за рахунок споживання продукції тваринного походження, однак в минулому році майже 3/4 середньодобового раціону населення нашої країни забезпечувалось за рахунок продукції рослинного походження.

Забезпечення раціону людини основними видами продуктів, визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою:

$$\tilde{N} = \frac{\tilde{n}\hat{o}}{\tilde{n}\ddot{o}}, \quad (2)$$

де C – індикатор достатності споживання окремого продукту;

cf – фактичне споживання окремого продукту на одну особу за рік;

cr – раціональна норма споживання окремого продукту на одну особу за рік, погоджена з МОЗ.

Індикатори розраховуються за визначеними основними групами харчових продуктів: м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба й рибодукти; яйця; хліб і хлібопродукти; картопля; овочі та баштанні; фрукти, ягоди, виноград; цукор; олія.

Показники, що характеризують споживання продуктів населення країни і визначають рівень її продовольчої безпеки, знизились до критичної межі, зокрема, в 2007 році за такими продуктами, як м'ясо, молоко, яйця, плоди, ягоди, виноград рівень споживання коливається від 47% (плоди, ягоди, виноград) до 87% (яйця) від нормативного рівня, а рівень споживання молока

та м'яса є нижчим мінімальних норм харчування. Аналіз споживання основних життєво необхідних продуктів харчування в ретроспективі свідчить, що рівень споживання молока в 2007 році становив лише 68%, м'яса – 60,2%, риби – 88%, плодів, ягід та винограду – 89% від обсягу споживання в 1990 році. Одночасно хліба, цукру, олії та картоплі, навпаки, споживається більше норми. Така тенденція підтверджує народне прислів'я: „хліб – їжа бідних”.

Таблиця 1

Розрахунок окремих індикаторів продовольчої безпеки країни у 2007 році

Продукти харчування	Забезпечення раціону людини основними видами продуктів (на особу за рік, кг)			Диференціація вартості харчування за соціальними групами (в середньому за місяць на особу, кг)			Оцінка ємності внутрішнього ринку окремих продуктів, тис. т			Продовольча незалежність за окремим продуктом		
	Раціональні норми харчування	Фактичне споживання	Індикатор достатності споживання	перший квінтіль (нижній)	останній квінтіль (вищий)	Співвідношення вищого і нижчого квінтільів	2007 р	2006 р.	2007 р. у % до 2006 р.	Обсяг імпорту продуктів, тис. т	Ємність внутрішнього ринку, тис. т	Відсоток імпорто-залежності***
М'ясо і м'ясопродукти	83	45,7	0,55	2,9	6,1	2,14	2124,6	1967,3	108,0	245,0	2124,6	11,5
Молоко і молокопродукти	380	224,6	0,59	10,9	16,9	1,55	10448,1	10980,0	95,2	199,0	10448,1	1,9
Яйця, шт.	290	252	0,87	17,4	21,7	1,24	11741,0*	11724,9*	100,1	51,9*	11741,0*	0,4
Риба і рибопродукти	20	15,3	0,76	1,4	2,6	1,82	710,3	661,5	107,3	505,1	710,3	71,1
Хліб і хлібопродукти	101	115,9	1,15	8,9	9,4	1,05	5392,2	5590,0	96,5	261,8	5392,2	4,8
Картопля	124	130,4	1,05	14,0	17,1	1,23	6065,0	6248,9	97,1	7,0	6065,0	0,1
Овочі та баштанні	161	118,4	0,73				5509,0	5927,4	92,9	158,0	5509,0	2,9
Плоди, ягоди, виноград	90	42,1	0,47	3,1	7,3	2,38	1958,0	1630,2	120,1	1254,0	1958,0	64,0
Цукор	38	40,0	1,05	2,7	3,6	1,34	1860,0	1850,0	100,5	25,0	1860,0	1,3
Олія рослинна	13	14,3	1,10	1,5	1,9	1,28	664,2	638,5	104,0	375,6	664,2	56,5

*млн. шт.

**Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 30-відсотковий рівень

Достатність запасів зерна у державних ресурсах, визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно:

$$\zeta = \frac{I}{O} \times 100\%, \quad (3)$$

де Z – індикатор забезпечення зерновими продовольчими ресурсами;

H – наявність продовольчого зерна у державному продовольчому резерві;

X – середньорічне внутрішнє споживання хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно.

Станом на 01.01.2008 року в державному продовольчому резерві знаходилося 472 тис. тонн продовольчого зерна, одночасно обсяги внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів (в перерахунку на зерно) становили – 7090 тис. тонн. Відповідно індикатор забезпечення зерновими продовольчими ресурсами склав 6,65%, при тому, що граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 17% рівень, що відповідає 60 дням споживання.

Формування внутрішніх резервів продовольства, підтримання безпечного рівня перехідних запасів продовольства, що залишаються з року в рік на зберіганні в державі є необхідною умовою гарантування продовольчої безпеки. Адже створення продовольчої безпеки країни має передбачити також забезпечення постійної готовності держави до попередження та ліквідації порушень системи забезпечення продуктами харчування населення як в цілому, так і окремих регіонів. Такі порушення можуть виникати внаслідок стихійного лиха, інших надзвичайних ситуацій. Саме для цього потрібно створювати та постійно поновлювати стратегічні продовольчі запаси, удосконалювати систему їх розподілу та використання [5, ст. 7].

Економічна доступність продуктів, визначається як частка сукупних витрат на харчування в загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств:

$$A = \frac{\hat{A}\tilde{\sigma}}{\hat{A}\tilde{\pi}} \times 100\%, \quad (4)$$

де E – індикатор економічної доступності продуктів;

Bx – витрати населення на харчування за рік;

B_c – сукупні витрати населення за рік*.

*Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 60-відсотковий рівень.

Середньомісячні сукупні витрати домогосподарств у 2007 році становили 1721,98 грн, з них витрати на продукти харчування склали – 915,54 грн, відповідно індикатор економічної доступності продуктів становить 53,2%, тобто населення нашої країни „проїдає” більшу частину сімейного бюджету. Якщо порівняти цей показник з іншими країнами світу, то у Великобританії кошик харчування становить близько 11% сімейного бюджету, Німеччині – 12,4%, Франції –14,7%, Італії – 16,2%, а у більших розвинених країнах (Швеція, Нідерланди) цей показник ще нижчий [6, ст. 29].

Диференціація вартості харчування за соціальними групами, що відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств з найменшими доходами:

$$\ddot{A} = \frac{\ddot{A}_d}{\ddot{A}_i}, \quad (5)$$

де $\ddot{A}$ – індикатор диференціації вартості харчування;

$\ddot{A}_d$ – показник вартості спожитих продуктів у 20 відсотків домогосподарств з найбільшими доходами;

$\ddot{A}_i$ – показник вартості спожитих продуктів у 20 відсотків домогосподарств з найменшими доходами.

Для вимірювання диференціації вартості харчування за соціальними групами державна статистика здійснює групування обстежуваних домогосподарств, виділяючи децильні або квінтільні групи й обчислюючи відповідні коефіцієнти, тобто відношення середніх показників за групами, куди включаються 10 (20)% домогосподарств з найбільшими доходами (витратами), до аналогічних показників за групами 10 (20)%

домогосподарств з найменшими доходами (витратами). Чим далі ці відношення від одиниці, тим більшим є соціальне розшарування [7, ст. 73-74]. У 2007 році 20% домогосподарств із найбільшими доходами в середньому на харчування витрачали 1118,0 грн. в місяць, а 20% домогосподарств із найменшими доходами – 805,0 грн., тобто значення коефіцієнта диференціації вартості за соціальними групами становив 1,38.

Ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, що відстежується в динаміці та визначається у натуральному виразі як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення:

$$a_z = \hat{O}_z \times \Phi_i \times C, \quad (6)$$

де $\hat{O}_i$ – ємність внутрішнього ринку i -го продукту;

Φ_i – річне середньодушкове споживання i -го продукту;

C – середньорічна чисельність населення.

Динаміка ємності внутрішнього ринку свідчить про позитивну тенденцію зростання майже за всіма основними групами продовольства (м'яса та м'ясопродуктів на 8% порівняно з 2006 роком, риби і рибопродуктів на 7,3%, плодів, ягід та винограду – на 20,1%), що в свою чергу впливає зі зростання середньодушкового споживання даного продукту.

Продовольча незалежність за окремим продуктом, що визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку:

$$\check{I}_z = \frac{I_z}{a_z} \times 100\%, \quad (7)$$

де I_i – частка продовольчого імпорту i -го продукту;

i – вид продукту харчування;

I_i – імпорт i -го продукту;

$\hat{O}_i$ – ємність внутрішнього ринку i -го продукту*.

*Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 30-відсотковий рівень.

Продовольча незалежність характеризується таким рівнем розвитку економіки, коли продовольча безпека держави не залежить від зовнішніх продовольчих поставок. Для запобігання ситуації залежності держава може нарощувати свій економічний потенціал та підвищувати ефективність агропромислового виробництва. Позитивним є той факт, що у 2007 році потреби населення нашої країни задовольнялися, як правило, за рахунок продукції вітчизняного виробництва. Стосовно високого відсотка імпортозалежності за такими групами продовольства, як риба і рибопродукти (71,1%), плоди, ягоди, виноград (64%), та олія рослинна (56,5%), варто зазначити, що імпортувалася, в основному, та продукція що в нашій країні не виробляється (делікатесні види риби, тропічні фрукти, оливкова олія тощо). У 2007 році частка імпортного продовольства на внутрішньому ринку становила 13,7%, що є достатньо вагомим показником продовольчої безпеки країни.

Постановою Уряду доручено Мінекономіки щороку оприлюднювати звіт про стан продовольчої безпеки України на основі інформації Мінагрополітики, Мінпраці і Держкомстату, наданої для розрахунку основних індикаторів. Кожні п'ять років МОЗ визначатиме рекомендовані раціональні норми споживання основних продуктів у середньому на одну особу [8, с.16]. Все це дасть можливість вживати вчасних заходів в разі виявлення факторів, що загрожують продовольчій безпеці України та кожному її регіоні.

Проте нетактовним було б стверджувати, що розрахунок даних індикаторів дасть змогу здійснити повну та реальну оцінку стану продовольчої безпеки країни. Адже беручи до уваги те, що продовольча безпека характеризується не тільки економічною та продовольчою доступністю, для повного аналізу її стану доцільно враховувати й ряд

показників соціально-економічного характеру, які в свою чергу визначають як рівень так і якість життя населення. До таких показників слід віднести:

- соціальний прожитковий мінімум (верхній поріг бідності);
- фізіологічний прожитковий мінімум (нижній поріг бідності);
- рівень безробіття в країні;
- співвідношення між середньою зарплатою та рівнем інфляції;
- співвідношення мінімальної і середньої зарплати;
- співвідношення середньої пенсії та зарплати;
- чисельність населення, що знаходиться за межею бідності;
- середня тривалість життя;
- територіальна доступність продуктів харчування;
- рівень „зручності” продовольства (частка в споживанні сучасних продуктів , які знижують втрати і економлять час роботи в домашньому господарстві);
- ступінь натуральності і доброякісності продуктів;
- рівень захворюваності населення регіону пов’язаної з недостатнім або неповноцінним харчуванням, тощо.

Крім того, при характеристиці стану продовольчої безпеки необхідним є аналіз макроекономічних показників, адже проблема носить комплексний характер і пов’язана з макроекономічним розвитком як країни в цілому так і окремих її регіонів. Однак проведені дослідження дозволяють зробити ряд висновків: незважаючи на позитивні тенденції Україна ще не може вважатися країною з достатнім рівнем продовольчої безпеки; обсяги вітчизняного виробництва продовольчих товарів не відповідають потенційним потребам населення, а головна проблема продовольчої безпеки полягає у низькому рівні платоспроможного попиту населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. №1379 „Деякі питання продовольчої безпеки” // Урядовий кур’єр. – 12 грудня 2007 року. – № 233, ст. 13.
2. Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник / Под ред. – 2-е изд. – М.: Дело, 2005.– 896 с.
3. Сенчагов В. Осущности и основах стратегии экономической безопасности России // Вопросы экономики. – 1995. – №1. – С. 35-47.
4. Вахович І.М. Методичні підходи до діагностики фінансової безпеки сталого розвитку регіону // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – №12. – С. 105-114.
5. Березін О.В Проблеми формування продовольчого ринку України: [Монографія]. – К.: Вища шк., 2002. – 211 с.
6. Юдіна В.А., Петрик А.А., Головань В.В. Моніторинг стану і тенденцій виробництва сільськогосподарської продукції // Економіка АПК. – 2007. – №.8 – С. 24-30.
7. Б.Пасхавер Продовольчий аспект подолання бідності. // Економіка України. – 2004. – №10. – С. 71-76.
8. До постанови Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. №1379 „Як визначатимуться основні індикатори продовольчої безпеки” // Урядовий кур’єр. – 19 грудня 2007 року. – № 238, ст. 16.